

Günümüz dünyasında ve Türkiye'sinde tarım ve gıda alanlarındaki sorunları anlamak ve çözümler üretebilmek için tarım ve gıda sistemlerinin tarihsel süreçteki gelişimlerini anlamak gerektiği kanısındayız. Tarım ve gıda her çağda toplumların en basit ama aynı zamanda en önemli ihtiyaçlarından olmuştur. Gıdanın nasıl üretildiği ve nasıl tüketildiği, çeşitli tarım ürünleri ve bunların üretim ve dağıtım şekilleri; toplumların yaşayış tarzları ve kültürlerini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Tarım-gıda sistemlerinin geçen yüzyıldaki evrimi şu an gelmiş olunan noktadaki sorunlarla ilgili birçok gerçeği ve sorunların kökenini barındırmaktadır. 2. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin çevre ülkelere yaptığı gıda yardımlarıyla yarattığı ithalat bağımlılığının, yine çevre ülkelerde yaşanan sanayileşme ve köyden kente göçle alakasız olduğunu kimse iddia edemez. Hatta bu politikalar, gelişmemiş çevre ülkelerdeki sanayileşmenin, kentleşmenin, kırdan kente göçün ve geleneksel çiftçiliğin bitirilmesinin en temel sebebidir diyebiliriz.

20. yüzyılda tarım-gıda sistemlerinin gelişimine çok genel olarak iki periyod şeklinde bakabiliriz: 2. Dünya Savaşı'na kadarki süreç ve savaş sonrası süreç.

Özellikle 1930'dan sonra tarımda insan emeğinin yerini makineleşmenin aldığı yakıt-yoğun ve sermaye-yoğun bir tarımsal modelden bahsedebiliriz. Pestisit gibi kimyasal ilaçlar, kimyasal gübreler, hibrit tohumlar da yine bu dönemde yoğunlukla kullanılmaya başlanmıştır. Tarımda endüstriyel araçların kullanımı tarımsal verimlilikte artış sağlamasına rağmen birçok olumsuz yapısal değişimin de sebebi olmuştur. Bunlara örnek verecek olursak; geleneksel bilge köylü tarımının rotasyonlu, toprağı besleyen, mineral döngüsünü sağlayan üretim şeklinin yerini monokültür (geniş arazilerde yapılan ve tek bir ürüne dayanan tarım yöntemi) tarım almıştır. Çiftçiler giderek monokültür tarımla beraber bu tarım yönteminin gerektirdiği kimyasalları kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu sırada devletler de tarımsal kredileri ve destekleri, küçük çiftçiye vermek yerine görece daha büyük arazilere sahip olan ve yeni endüstriyel tarım metodunu uygulamak isteyen çiftçilere/şirketlere vermeyi uygun görmüşlerdir. Bu noktada küçük tarımsal üreticiyle büyük üretici arasında sosyal ve ekonomik olarak uçurum oluşmaya başlamıştır.

Tarımsal alandaki değişim ve verimlilik artışı aşırı üretim problemleri yaratmıştır. Hibrit tohumlarla ve kimyasal ilaçlarla devasa alanlarda yapılan endüstriyel tarım sonucunda birkaç on yıl öncesine göre üretim miktarları aşırı yükselmiştir. Bu aşırı üretim gerçeği yapısal bir sorun olarak savaş sonrası tarım-gıda sistemlerinin gelişiminde anahtar rolü oynamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri tarımsal alandaki üretim fazlasını Türkiye, Vietnam gibi gelişmemiş ülkelere gıda yardımı adı altında göndermiştir. Bu yardımların çevre ülkelerdeki etkisi ucuz gıda-ucuz işgücü ve dolayısıyla sanayileşmenin ve kentleşmenin hızlanması olmuştur. Ucuz gıda girişi ülkedeki çiftçileri rekabet edemez hale getirmiştir ve sonunda geleneksel üretim biçimlerini terk edip kentlere göç etmişlerdir ya da IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan tarım programlarını uygulamak zorunda kalmışlardır. Çevre ülkeler kendi tarımsal üretimlerini gerçekleştiremez duruma gelmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ihracat bağımlılığı, çevre ülkelerde ithalat bağımlılığı olarak karşılık

bulmuştur. Çiftçiler tarımı kendileri için değil, küresel piyasalar için yapmaya başlamışlardır. Bunun anlamı geneksel çiftçi yaşayış tarzının ve bilge köylü tarım yöntemlerinin yok oluşudur.

Savaş sonrası dönemin en önemli özelliklerinden biri de gıda üretimiyle tarımsal üretimin birbirinden ayrıştırılmasıdır. Tarlayla sofraya arasındaki keskin çizgi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Üreticiyle tüketici arasında, tarımsal ürünü işleyip "gıda"ya dönüştüren oluşumlar tarım-gıda sistemlerinin egemen organı haline gelmişlerdir. Unilever, Cargill, Nestle gibi şirketler tarımsal ürünlerden dondurulmuş gıdalar üreterek bütün bir tüketim kültürünü, üretimi ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi değiştirmişlerdir. Yine savaş sonrası dönemde soya gibi ürünlerin giderek daha fazla oranda, insanlar için değil de hayvan yemi olarak kullanılmak üzere üretildiği gözlemlenmiştir. Üretimdeki bu eksen kaymasının sebebi ise devasa et endüstrisidir. Artan sayıda hayvan çiftliklerindeki hayvanları beslemek için tarım alanları giderek daha çok hayvansal yem üretmek için ayrılmaya başlanmıştır. Şirketler tarafından hayvan çiftliklerinde üretilen ve daha sonra piyasaya sürülen paketlenmiş gıdalar insanların tüketim alışkanlıklarını büyük oranda değiştirmiştir. Et birçok insanın günlük diyetine girerken, tarımsal üretimle geçinen çiftçilerin alım gücü giderek düşmüştür. Toparlamak gerekirse; kendileri için üretim yapan geleneksel çiftçilerin yerini, şirketlerin eşgüdümünde üretim yapan sözleşmeli, kendi toprağında köle olan çiftçiler almıştır.

Türkiye'yi, savaş sonrası dönemde (özellikle de 1950'li yıllar, DP'nin iktidarda olduğu zamanlar), ABD'den gıda yardımı alan diğer ülkelerden ayırmak faydalı olacaktır. Türkiye coğrafi yapısının ve iklimsel koşulların sağladığı avantajlarla beraber 20. yüzyılın ortalarında tarımsal anlamda kendine yeter bir ülke olmayı başarmıştır. Bunun nedeni ise Marshall yardımlarıyla beraber tarımda makineleşmenin artması ve bu sayede verimliliğin ve üretim miktarlarının artmasıdır. Bu yıllar, 1980 sonrası döneme göre, devletin tarım konusunda hala aktif olduğu görece iyi yıllardır.

Türkiye'de de özellikle 80 sonrasındaki serbestleşme ve özelleştirme dalgasıyla beraber tarımda asıl dönüşüm başlamıştır. Bu dönemin temel özellikleri; tarımda korumacı politikalara son verilmesi, ticarete serbestleşmeye gidilmesi ve özelleştirmelerdir. Özellikle tarımsal ürünlerde piyasayı düzenleyen kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi Türkiye'de çiftçiyi ve çiftçiliği çok zor durumda bırakmıştır. Örneğin 2001'de çıkarılan Tütün Yasası'na göre TEKEL özelleştirme kapsamına alınmıştır. Birkaç yıl sonra parça parça özelleştirilen TEKEL sonucunda, Türkiye'de tütün üretiminde büyük düşüşler yaşanmıştır. Tütün yetiştiricisi para kazanamaz hale gelmiştir ve çokuluslu şirketlerin insafına bırakılmıştır. Bu çiftçiler ya kendi tarlalarında şirketlerin sözleşmeli işçisi olarak çalışmışlardır ya da tarımdan el çektilerip sanayiye ucuz işgücü olmuşlardır. Bunun en iyi örneği Manisa -Soma'dır. Maden faciasında hayatını kaybeden işçilerin ve diğer çalışmakta olan birçoğunun civar köylerden geldiği ve daha önce tütün yetiştirerek geçimini sağladığı görülebilir.

Peki durum bu kadar vahimken, mücadeleye nereden başlamalı? Üreticiler ve tüketiciler olarak ya da şehirliler ve köylüler olarak hepimiz için yapacak bir şeyler var. Gıda

egemenliğini piyasaların ve şirketlerin ellerinden alıp, gıdanın gerçek üretici ve tüketicilerine vermek için alternatif modeller ve karşı örgütlenmeler geliştirilmeli. Gıda egemenliği, halkın karar mekanizmalarında tekrar yer almasıdır. Ne üretileceğine, nasıl üretileceğine, nasıl dağıtılacağına halkın kendisinin karar vermesidir. Halkın gıdayı ve tarımı düzenleyen politikalara müdahalede bulunabilmesidir.

Boğaziçi Üniversitesi Tarlataban inisiyatifi (2011) ve Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi (2009) tam da bu amaçlarla kurulmuştur. Şirketlerin aracılığına ve egemenliğine izin vermeyen bir gıda-tarım sisteminin mikro ölçekteki modeli Boğaziçi Üniversitesi'nde uygulanmaktadır. Tarlataban inisiyatifi geleneksel yöntemlerle kampüs içinde tarımsal üretim gerçekleştirirken Tüketim Kooperatifi bu tarımsal üretimin örgütlü tüketiciyle bulunduğu yer olmaktadır.

Tarlataban'da benimsenen yöntem kolektif, doğaya dost tarım. Bir yandan tarımsal üretim yapılırken diğer tarafta da gıda egemenliği, tohum özgürlüğü gibi tarım-gıda sistemlerinin temel yapıtaşları olan kavramlar tartışılıyor. Bu açıdan bakıldığında Tarlataban, üniversite kampüsünde gıda egemenliğini öğreten ve deneyimleten ayrı bir üniversite olarak görülebilir. Kentte yaşamının kaçınılmaz sonucu olarak sınırlanan yaşamlarımızda gıdayla ilişkimizi değiştirmenin yolu gıdaya ve tarıma dokunmaktan geçiyor. Tarlataban bunu sağlıyor.

Tarlataban'ın öncelikli amacı yerel tohumlarla, doğaya dost ekolojik bir tarımsal üretim gerçekleştirmek ve bu üretim süresince üniversite kampüsünde tarım-gıda alanında bütüncül bir değişime önyak olmak/kolaylaştırmak.

Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi ise çiftçi örgütlenmesiyle çok yakından ilgili bir tüketici örgütlenmesi. Tarımda piyasalara ve şirketlere karşı mücadele etmenin yolu birlik olmaktan/örgütlenmekten geçiyor. Bu amaçlarla yola çıkan Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi tüketiciyi örgütlemekle kalmayıp, işin üretim tarafındaki örgütlenmeleri de destekliyor. Benimsenen yöntem ise örgütlenmiş küçük üreticilerin ürettiği ürünleri satın almak ve bunları örgütlü tüketiciyle buluşturmak. BÜKOOP'un üreticiyle kurduğu ilişki basit bir ticaret ilişkisinin çok daha ötesinde. Amacı da organik/doğal ürünleri tüketiciyle buluşturmanın çok ötesinde. BÜKOOP, üreticileriyle beraber farklı bir ekonomik düzen hayal ediyor ve gerçekleştiriyor. Bu ekonomik düzende çiftçiler üretim şekillerine kendileri karar veriyorlar, neyi ne kadar üreteceklerine kendileri karar veriyorlar ve ürünlerinin fiyatlarını da ürünleri en iyi tanıyanlar olarak kendileri belirliyorlar. BÜKOOP ise aldığı her ürünün hikayesini ve üreticisini biliyor, bilmekten öte bizzat tanıyor. Arada hiçbir aracı olmadan üreticiyle kurulan doğrudan ilişki, tarımsal üretimin ve gıda üretiminin tüm süreçlerinde BÜKOOP'a ve üreticilere tam egemenlik sağlıyor. Üreticilerle kurulan ilişkiler tarla ziyaretleriyle ve üreticilerin BÜKOOP'u ziyaretiyle sürekli canlı tutuluyor.

BÜKOOP'un ürünleri kampüs içindeki tek katlı bir binada satılıyor ve haftaiçi her gün 1 saatlik süreyle açılarak satış yapılıyor. Tüm işler gönüllülük üzerinden yürüyor. Her gün barakayı farklı bir kişi açıyor ve satış yapıyor. Her ürünün ya da üreticinin bir ürün sorumlusu var. Ürün rafta azaldıkça yeni sipariş veriyor. Üreticiyle ilişkileri sağlıyor. Ürün sorumluluğu, baraka satış nöbeti, hesap kaydetme gibi düzenli yapılması gereken işler giderek daha iyi tanımlanmakta. Bu da yeni gelen bir gönüllünün hiç zorluk çekmeden alışabileceği bir ortam ve iş düzeni sağlamakta.

Günlük 1 saatlik satış süresine rağmen BÜKOOP yaklaşık 5 yıldır kendini döndürebilmekte ve giderek üreticilerden aldığı ürün miktarını artırmakta hatta üreticilerinin yeni ürünlerine talip olabilmekte. BÜKOOP'un kısa vadedeki hedeflerinden birisi üreticiye talep garantisi verebilmek. Bunun getirisi ise çiftçinin ileriye görerek üretim yapabilme olanağına kavuşması ve kendisini güvencede hissetmesi. Aslında geçmişte TEKEL'in tütün üreticilerine sağladığı desteğe çok benzer. Ama artık aracı devletin kurumu da değil, BÜKOOP ve üretici birbirilerine güvence veriyorlar.

Uzun vadedeki hedef ise BÜKOOP gibi tüketim kooperatiflerinin ve üretici kooperatiflerinin tüm yerelerde yaygınlaşması. Bu amaçla BÜKOOP, tüketim kooperatifi nasıl kurulur ve yürütülür temalı bir kitapçık hazırlıyor. Hatta halihazırda, Kadıköy'deki bir grup insan, tüketim kooperatifi kurma eşiğinde. Yayınlanan kitapçıkla beraber; bilgi ve deneyim çok daha hızlı yayılacak ve yeni örgütlenmelerin önü açılacak.

Tarımsal üretimde örgütlenme ise BÜKOOP için çok daha zorlu bir alan. Üreticilerin örgütlenmesini desteklemek konusunda, yıllardır halihazırda örgütlü olan ve kendi bölgelerinde kırsal kalkınma hamlesi olarak başarıya ulaşmış olan Vakıflı Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (Hatay) ve Sındı Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (Datça)'nin deneyimlerinden yararlanılıyor. İki kooperatifte de doğaya dost, örgütlü, adil ve birlikte üretim gerçekleştiriliyor. Zamanla iki kooperatif de örgütlü olmanın verdiği bilinçle güçleniyor ve köyün sosyal harcamalarını ve ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye geliyor. Ürettikleri ürünler ise piyasadaki birçok üründen çok daha kaliteli, lezzetli ve en önemlisi adil.

BÜKOOP ve Tarlataban tek başlarına koskoca bir tarım-gıda sisteminin sorunlarına çözüm olamayacaklarının farkındalar fakat çözüme yönelik adımları atmaya da kararlılar. Tarlataban, tarımsal üretim süreçlerini ve gıda egemenliğini öğreten bir oluşum, örgütlenmeyi ve mücadeleyi her zaman destekleyecektir, geliştirecektir. BÜKOOP ise ortaya koyduğu modeli yaygınlaştırabilirse üretim-tüketim ilişkilerinde topyekün bir değişimin öncüsü olabilecek konumdadır.

Kaynakça

1. Yenal, Z. & Yenal, D.: The Changing World Food Order: The Case of Turkey. New Perspectives on Turkey. n. 9 Fall 1993, pp. 19-46.
2. Yenal, Z. & Keyder, Ç.: Agrarian Change under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture. Journal of Agrarian Change, Winter 2011.